

Irodalmi folyóiratok kortárs kánonai

Takáts József tanulmánya

...bár sok irodalmi folyóirat van, annak számára, aki viszonylag rendszeres olvasójuk, sem nehezen megkülönböztethetőnek, sem ugyanolyan súlyúnak nem tűnnek – ellenkezőleg, [...] többé-kevésbé átlátható kulturális mintázatok szerint szerveződnek, felismerhető hagyományokra támaszkodnak és a kortárs irodalom eltérő kánonait kínálják olvasóiknak. Nem az volt a célom, hogy semleges, külsődleges leírást adjak a folyóiratok mezejéről [...]. Inkább lehetővé szerettem volna tenni írásommal, hogy kritikai beszéd alakuljon ki a folyóiratokról, s ennek legkézenfekvőbb módja egy kritikai írás megfogalmazása, éppen róluk.

Tisztelettel Ilia Mihálynak

Az itt következő írásban* egy irodalmi közhelyet szeretnék körbejárni. Gyakran elhangzó kijelentés, hogy túlzottan sok irodalmi folyóirat van, ami nehézzé teszi a tájékozódást az olvasók számára, s túlzott terhet jelent az állam kulturális költségvetésének. Néhány évvel ezelőtt, amikor a NKA Folyóiratkiadási Kollégiumának voltam az egyik kurátora, ezen intézmény vezetése előbb azt vetette fel, meg kellene szavazni, melyik a 10 legjobb irodalmi folyóirat, s csak azokat támogatni, később pedig azt, hogy ki kellene egy folyóiratot emelni a többi közül, mint nemzeti intézményt. Csakhogy a kuratórium tagjai egészen biztosan nem tudtak volna megegyezésre jutni sem abban, hogy melyik a legjobb, sem abban, melyik a tíz legjobb folyóirat. Bár valamennyien többé-kevésbé elismert szakmabeliek voltunk, az irodalommal és intézményeinek mai jelentőségével kapcsolatos nézeteink szélsőségesen eltértek. Ha történetesen nekem is össze kellett volna állítanom egy 10-es listát, könnyen lehet, hogy azon egy folyóirat sem szerepelt volna némely kollégám listájáról. Talán érdekes kérdés, miért – és milyen kulturális mintázatok szerint – térnek el ilyen nagy mértékben az irodalom szereplőinek a véleményei?

1. Lehetséges, hogy sok folyóirat van, ám ezek kulturális súlya nagyon különböző. Az alábbiakban megpróbálom végiggondolni, hogyan is nézhet ki az irodalmi folyóiratok láthatatlan hierarchiája. Azért láthatatlan e hierarchia, mert – amint már vagy tíz éve egyszer szóvá tettem – nincs nyilvános kritikai beszéd az irodalmi folyóiratokról. Sok évvel ezelőtt az Ilia Mihállyal készített rendszeres rádióinterjúk voltak olyan kritikai beszélgetések, amelyek túlmentek az egyszerű ajánlásra. Azóta tudtommal egyetlen elemzés sem készült arról például, mit jelentett 1989 táján az újak belépése az irodalmi folyóiratok mezőjébe; hogyan hajtotta végre – Mészáros Sándor remek kifejezését átvéve – „menetközbeni kerékcseréjét” az *Alföld* a 90-es években; hogyan befolyásolta a kortárs irodalmi kánon a *Holmi* szerzőlistája; befolyásolta-e a *Nappali ház* képzőművészeti megtervezettsége a többi folyóirat külső képét, s ha nem vagy alig, annak milyen okai lehetnek; milyen pályát futott be a '80-as évek végének talán legjelentősebb folyóirata, a *Jelenkor* 1988 után stb. Hogyan lehetséges, hogy ezekről a végtelenül érdekes folyamatokról egyetlen jelentős bekezdés sem született az elmúlt tizenöt év magyar irodalomkritikájában?

2. Ám nemcsak a folyóiratokról szóló kritikai beszéd hiányzik, hanem a folyóiratok egymás közti beszéde is. Az irodalmi lapok többségét úgy szerkesztik, mintha a többi lap nem is létezne – legfeljebb a leköszölt tanulmányok lábjegyzeteiből derülhet ki, hogy más lapok is léteznek, mint amit kézbe vettünk. A lapok nagyon ritkán reagálnak egymás írásaira, szinte sohasem vitáznak egymással, s csak olyan kritikai írást közölnek, amely valamely könyvről szól, s nem valamely folyóiratpublikációról. Nádas Péter *Saját halál* című írását 2001-es

karácsonyi számában közölte az Élet és irodalom, s bár rögtön utána megjelentek róla publicisztikai írások, irodalomkritikai jellegűek tudtommal nem. Most megjelent könyvalakban is a Jelenkor Kiadónál: már olvashatjuk is a kritikákat róla. Vajon mi az értelme ennek a különbségtetésnek? Mi magyarázza a létezését?

3. A folyóiratok egymás közti párbeszédének hiánya talán összefügg az irodalmi lapok műfaji szűkösségével. Általában verseket, novellákat/prózai szövegeket, tanulmányt, kritikát közölnek, némelyik interjút is (magyar szerzőtől), s bizonyos dokumentumokat, pl. (írói) leveleket. Pedig ha egy-egy folyóirat más műfajokat is kipróbál vagy kikísérletez, azt meg szoktuk jegyezni: a 2000 „margináliákkal” közölt bírálatai fogalommal váltak, mint ahogy emlékeztet „Öv alatt” című „rovata” is. Az irodalmi lapjainkból általában hiányoznak az olvasóval, illetve a szakmával való aktuális, alkalmi kommunikáció műfajai. Mintha a lapszerkesztők elfelejtették volna, milyen remek alkalmi, név nélküli, vitázó kis cikkeket írt Bodnár Zsigmond a lapjaiba, például a Havi Szemlébe; hogy Ignotus valaha vezércikkeket írt a Nyugatba; s hogy az Új Symposiont sok olvasója a „Centripetális farok”-nál kezdte olvasni.

4. Am a folyóiratok nemcsak egymás publikációival nem törődnek a lapjaikban, hanem a saját publikációikkal sem. Csak nagyon ritka alkalmakkor vagy sosem szólalnak meg saját tevékenységüket értelmezve a szerkesztők: sem egy-egy fontos közlésre nem hívják fel olvasóik és a szakmabeliek figyelmét, sem folyóiratuk belső mozgásait, irányváltásait vagy éppenséggel mozdulatlanságát nem interpretálják. Holott az önértelmező gesztusoknak a lapszerkesztésben is nagy a jelentősége. Amikor a *Holmi* összeállította néhány évvel ezelőtt önértelmező jellegű Vas István-számát, világosabbá, bizonyos részleteiben pedig bonyolultabbá tette saját ajánlatát – más szóval: saját kanonizációs javaslatát. Az ilyesfajta öninterpretáló szövegek hiányát magyarázhatja az is, hogy a mai legfontosabbnak tűnő folyóiratokat nem erős kritikusok szerkesztik, akik saját kritikai gyakorlatukat önnön lapjukban folytatván jelleget adnának az egész lapnak, keretet a szépirodalmi közlések értelmezésének is. A *Holmi* legjobb időszakai egyben azok az időszakok voltak, amikor néhány saját kritikusa (leginkább Radnóti Sándor és Bán Zoltán András) igyekezett létrehozni ezt a sajátos keretet a szépirodalmi publikációk számára. Különös módon még leginkább a nekrológok töltenek be ilyesfajta önértelmező szerepet a folyóiratokban. Aki emlékszik Alexa Károly Mészöly-nekrológjára a *Hitelben* vagy Radnóti Balassa-nekrológjára a *Holmiban*, az talán igazat ad nekem.

5. Röviden összefoglalva az eddigieket, azt állítom tehát, hogy azért láthatatlan (vagy inkább nehezen kivehető) a mai folyóiratok hierarchiája, mert nincs kritikai beszéd róluk, mert nincs párbeszéd közöttük, s mert ritkák a nyilvános önértelmezéseik. Ám ha nehezen is kivehető, mindazonáltal létezik folyóirathierarchia. Ugyan egy irodalmi lap súlya nemcsak a benne közölt hazai szerzők jelentőségétől függ, ám biztosan nehéz jelentős lapot szerkeszteni jelentős szerzők nélkül. Egyetlen mintavétel következik: Esterházy Péter és Nádas Péter jelentős írók, érdemes tehát megnézni, hogy mely lapokban publikálták legutóbbi, illetve készülő nagy regényeik részleteit. A *Harmonia caelestis*ből is és a *Párhuzamos történetek*ből is ugyanazon lapokban olvashattunk darabokat: az *Alföldben*, a *Holmiban* és a *Jelenkorban*, hozzájuk csatlakozott még a *Harmonia* esetében az *Élet és Irodalom* mint hetilap. Az utóbbival, lévén hetilap, most nem foglalkozom. E két író publikációi a megnevezett három folyóíratra mutatnak rá mint számukra legfontosabb közlési helyekre.

6. Természetesen vannak olyan jó folyóiratok is, amelyek kulturális jelentőségét nem kanonizációs erejük adja. A 2000 jelentőségét elsősorban közép- és kelet-európai kulturális tájékozódása biztosította, másodsorban politikai jellegű írásai, még ha „margináliái”, főként a Margócsy István által írottak, jelentős kritikusai teljesítmények is voltak, s még ha egy-egy pillanatban vagy egy-egy szerző esetében – például Szilágyi Ákos *Szittyá-szótýára* megjelentetésével vagy Kukorelly Endrének a 70-es évek budapesti underground avantgarde-járól írott, kissé túlbonyolított, ám roppant fontos esszéje publikálásakor – olyan közléssel is

állt elő, amelynek irodalmi kanonizációs ereje is nyilvánvaló. A győri *Műhely* utóbbi éveire, legalábbis a szürrealizmus-számtól kezdve, elsősorban érdekes tematikus számai miatt emlékszünk, a *Tenger-szám* pedig – monumentális, sok száz oldalas kísérletük – az elmúlt évtized egyik legmeghökkenőbb folyóiratszerkesztői vállalkozása volt. Ez utóbbinak ugyan vannak kanonizációs összefüggései is, például a Tolnai Ottó életművének szentelt kiemelt figyelemmel, ám mégis, jóval összetettebb ennél: a magyar irodalom (térbeli) tágasságának növelésére tett kísérlet. A *Magyar Műhely* ugyan némiképp zárvány a hazai irodalmi mezőnyben, ezért kanonizációs képessége is kicsi, ám fenntartja egy irodalmi megnyilvánulási mód hagyományát és rámutat olyan multimediális művészeti lehetőségekre, amelyekről nélküle talán elfeledkeznének az irodalom szereplői.

* E tanulmány első változata 2004. május 21-én előadásként hangzott el Budapesten a Szétfolyóirat. A folyóiratok kultúrája az elektronikus kor szemszögéből című nemzetközi konferencián. Köszönöm Csuhai Istvánnak és Müllner Andrásnak az előadás nyomán tett megjegyzéseit; beépítettem őket az itt olvasható szövegbe.

7. Az elmúlt tizenöt évben a folyóiratok közül valószínűleg a *Holmi* volt a legnagyobb befolyással a kortárs kánon alakulására, mint ahogy az azt megelőző évtizedben, legalábbis 1983, a régi *Mozgó Világ* felszámolása után, a *Jelenkor*. Míg a 80-as évekbeli *Jelenkor* az ún. új próza lapja volt, Mészölyvel, az imént említett két Péterrel, Balassával, addig a 90-es évekbeli *Holmi* egyrészt újra a lírai költészetet állította előtérbe, elsősorban náluk publikáló költőkkel, Petrivel, Rakovszkyval, Váradyval, másrészt olyan prózaírókat, akik nem tartoztak bele az új próza kánonába: Bodor Ádámot, Kertész Imrét. Az *angol lobogó*, a *Hangok*-ciklus vagy a *Sinistra körzet* darabjainak a közlése nagy irodalmi esemény volt, melyekkel ugyanazon években nem nagyon vetélkedhetett a többi folyóirat – legfeljebb a *Jelenkor*. A két folyóiratot a hagyományhoz való viszony is megkülönböztette, bár nem választotta el: a 80-as évek *Jelenkor*ában erősen jelen volt az egykori *Újhold*, a nevezetes 1984-es, Lengyel Balázs-szerkesztette *Újhold*-számot irodalomtörténeti pillanatnak érezhették az olvasók, a *Holmi* viszont a közelmúltnak egy másik hagyományát emelte ki (például már említett Vas-számával is). Ahogyan Réz Pál fogalmazott egy interjúban: ő a magyar irodalomba Vas István lakásán keresztül lépett be. A *Holmi* főként azzal érte el kanonizációs hatását, hogy jobban ragaszkodott a szerzőihez, mint a többiek. A *Holmi* legfontosabb szerzőitől más lapok szerkesztőinek nehéz kéziratot szerezni (és emlékezetes, ha sikerül, gondoljanak például a nagy Bodor-interjú, A *börtön szaga* *Jelenkor*beli közlésére), s a lapjuk rendszeresen és nyomatékosan közli őket, kisebb változatosságot mutatva fel, mint a többi folyóirat. A 90-es évek közepétől kezdődően „a *Holmi* ízlése” egyre erőteljesebben befolyásolta a vezető irodalmi kiadót, emelkedő Magvető kiadási gyakorlatát, ám e gyakorlat vissza is hatott a folyóiratra: Esterházy a 90-es években nem tartozott a *Holmi* fontos szerzői közé, a *Harmonia* néhány részlete mégis ott jelent meg.

8. A *Nappali ház* legnagyobb újdonsága képzőművészeti megtervezettsége volt: az egyes számok művészeti tárgyak is akartak lenni, amelyekben a képeknek és a tördelésnek éppoly nagy volt a jelentősége, mint a szövegeknek – ebben egykori avantgarde folyóiratokat, a *Má-t* és Kassák más lapjait, valamint a 60-as, 70-es évek *Magyar Műhelyét* és *Új Symposionát* követték. Az 1990-es évek elején azt hittem, hogy a *Nappali ház* példája át fogja alakítani a magyar folyóiratok tervezését, de ez teljes balítéletnek bizonyult. Néhány új lap a fiatal irodalom köréből – a *Törökfürdő*, a *Prae*, a *Sárkányfű* – néhány vonásával követte a *Nappali ház* példáját, ám a folyóiratok döntő többsége nem. Legutóbb, ez év elején, a Csehy Zoltán szerkesztette *Kalligram* látványa változott meg oly módon, ami emlékeztet a *Nappali ház* törekvéseire. Évekkel ezelőtt azt mondtam egy interjúban, hogy azért kezdeményeztem a *Nappali ház* alapítását, mert nem tudtam leköszöltetni sehol egyben Kovács András Ferenc hosszú versét, a *Novecentót*. A *Nappali ház* döntően nemzedéki folyóirat volt, a ma 40.

életéve környékén járó írói generáció lapja. KAF, Szijj, Garaczi, Láng, Kemény, Németh Gábor, Darvasi, Háy stb. – ezen írók művei jelentős részben a *Nappali ház* révén kerültek kánonközelbe, valamint azon hasonló életkorú szerkesztők révén, akik az *Alföldnél* és a *Jelenkornál* dolgoztak akkoriban. Míg a *Holmi* (vagy a 2000) alig és véletlenszerűen közölte csak az imént említett szerzők írásait, e két vidéki folyóirat (továbbá a *Pompeji*) gyakran. A *Holmi* mindig is igyekezett a *Nappali ház* íróihoz hasonló életkorú írókat közölni, de nem őket, hanem másokat. Bár voltak jelentős közös szerzőik (pl. Tóth Krisztina), ezen a téren némi versengés felfedezhető volt.

9. A most harminc év körüli, alatti íróknak nincs olyan folyóiratuk, mint a most negyven körülieknek a *Nappali ház* és a *Pompeji* volt, s ha van is egy-két harminc körüli szerkesztő a fontosabb lapoknál, befolyásuk korántsem akkora, mint Csuha Istváné, Keresztury Tiboré vagy Mészáros Sándoré volt mondjuk 1995 táján. A *Sárkányfű* volt az utolsó egyetemi irodalmi folyóirat, amelynek a példányai eljutottak az irodalmi intézmények befolyásos szereplőéhez, ám a *Sárkányfű*, funkcióját tekintve inkább a *Harmadkorhoz* hasonlított, mint a *Nappali házhoz*: „nevelőfolyóirat” volt. A későbbi egyetemi lapok, például a *Fosszília* vagy a *Huszonegy*, függetlenül attól, hogy mennyire színvonalasak, már (vagy még) nem tudták bejárni ezt az utat. A folyóiratolvasóknak tehát régebbi lapokban kell keresnie a mai harmincasok vagy fiatalabbak műveit, például a *Bárkában*, a *Mozgó Világban* és másutt. A *Mozgó Világ*nak az elmúlt húsz évben csekély irodalmi jelentősége volt, ám figyelemre méltó az a közlési gyakorlat, ahogyan az elmúlt egy-két évben néhány huszon- és harmincéves prózaíró (és költő is) publikál: Dragomán Györgynek például hatszor közölte prózaírói írását 2002-ben. Az ilyen nyomatékostó szerkesztés, amely látványosan leteszi a garast egy-egy szerző mellett, ritka a mai folyóiratokban. Ha belelapozunk például az 1970-es évek közepének *Kortársába*, meglepve tapasztalhatjuk, hogy némelyik száma például Csanádi Imre húsz versével kezdődik, melyeket 25 oldalon közöltek. Ezen a téren a mai folyóiratok általában óvatosabbak – vagy egyszerűen csak nem jut eszükbe ez a lehetőség.

10. A 2000-rel olyan folyóirat jött létre, amely nem elszigetelte, hanem egymás mellé helyezte a magyar és a fordított (világirodalmi) szövegeket. A 90-es évek elején azt is hittem, hogy a 2000 példája is át fogja alakítani a folyóiratok közlési gyakorlatát, de tévedtem ebben is. A következő mondatokat egy 1996-os írásomból (*A kritikus mint kritikus, Jelenkor*, 1996. január) másolom ide: „Abban pedig természetesen sok igazság van, hogy nincs szinkronban a hazai kritika mondjuk a mai angolszász irányzatokkal és az azok által preferált kánonokkal. (...) Ehhez az aszinkronitáshoz nyilván az is hozzájárul, hogy a magyar kritika reménytelenül magyarközpontú. Egy harmadvonalbeli fiatal író első kötete jóval több figyelemben részesül, mint pl. Pynchon, Rushdie, Pavić vagy Carver magyarul megjelent munkái, az eredeti nyelvükön megjelentekről nem is beszélve. A kevés kortárs angolszász, spanyol, francia stb. irodalommal foglalkozó szakember általában nem ír magyar irodalomról, a sok magyar irodalomról író nem ír a világ irodalmáról.” Azt gondolhatnánk, hogy a folyóiratok, csak hogy újabb olvasókat szerezzenek, gyakran közölnek például interjúkat világhírű írókkal, ám ilyeneket is alig találunk lapjainkban. Bár az internet révén ma összehasonlíthatatlanul könnyebb információkat szerezni távoli kulturális teljesítményekről, kérdés, hogy az irodalmi élet mai szereplői (beleértve e sorok íróját is) vajon tájékozottabbak-e, mi zajlik éppen a világ nagy (vagy kicsi) irodalmaiban, mint mondjuk 1930-as évekbeli kollégáik voltak.

11. A *Jelenkor* 80-as évekbeli jelentőségét részben annak is köszönhette, hogy 1983-ban felszámolták a régi *Mozgó Világot*, a *Kortársat* leköttették kiegyensúlyozó irodalompolitikai feladatai, s bár a *Vigília* irodalmi részének a 80-as évek jó időszaka volt, sajátos kulturális helyzete nem tette lehetővé, hogy vezető szerepe legyen irodalmi folyamatokban. 1989-et követően, amikor egymás után jöttek létre érdekes és jelentős új fővárosi irodalmi lapok (2000, *Holmi*, *Nappali ház*, *Lettre*), a *Jelenkor* jelentősége csökkent. Magyarországon, ahol a főváros kulturális súlya roppant nagy a vidéki városokkal szemben, e történetben semmi

meglepő nincs. Érdekes viszont, hogyan manővereztek a *Jelenkor* szerkesztői ebben a helyzetben a 90-es években és utána. Már a 80-as, 90-es évek fordulójától kezdve a folyóirat egyik vezető szerzőjévé vált Tolnai Ottó: ennek köszönhattunk olyan szövegeket a folyóirat élén, mint a *mi volt kérdés a legszebb Dániában* című költemény vagy *A 13-as mikrofon* (1. rész; 2. rész; 3. rész) című életútinterjú darabjai. Csuha István főszerkesztőségétől kezdve a JAK fiatal írói-kritikusi elitjének a *Jelenkor* volt az egyik legfontosabb publikálási helye, az *Alföld*, a *Nappali ház* és a *Pompeji* mellett. Az akkor harmincas éveinek elején járó írók közül Darvasi László lett a *Jelenkor* legfontosabb szerzője, itt jelentek meg A veinhageni rózsabokroktól kezdődően legfontosabb prózái. A 90-es évek végétől kezdve viszont – innentől Ágoston Zoltán a főszerkesztő – inkább Márton László a ma már negyven év körüli írógeneráció legfontosabb reprezentánsa a *Jelenkorban*. 1993-tól itt jelentek meg a JAK Tanulmányi Napok szövegei, melyek közül kiemelkedett az 1996-os közlés, az ún. kritika-vita [*Jelenkor*, 1996. január] – több későbbi értelmező szerint az évtized legfontosabb irodalmi vitája. E vita a folyóiratok egymáshoz való viszonyát is befolyásolta: az *Alföld* kritikai rovata egyre inkább elkötelezte magát a Kulcsár Szabó Ernő iskolájának nevezett fiatal kritikusok jellegzetes tudományos nyelvhasználata és normái mellett (ami karakteresebbé, s egyben zártabbá is tette lapot), a *Pompeji* néhány évig nagy teret adott a szegedi DEKON-csoportnak, míg a *Jelenkor* vagy a *Nappali ház* óvatosan-tartózkodóan viszonyult mindkettőhöz.

12. Érdekes, hogy a 80-as évek hazai szamizdat irodalmának nevezetes szépírói közül csak Petri György vált igazi folyóiratszerzővé 1988 után (*Holmi*, *Alföld*, *Jelenkor*, 2000), Dalos, **Eörsi** és Konrád nem. Nem tudnám megmondani, hogy ez oka vagy következménye-e annak, hogy mindhármuk szépírói teljesítménye vitatott saját hazai irodalmi közegükben is. Györffy Miklós tette szóvá nemrégiben, mennyire nem tud mit kezdeni a mai magyar kritika azzal, ha politikát talál egy irodalmi szövegben. Lehetséges, hogy ez is magyarázata annak, hogy az 1985 vagy az *Interjú* a ritkán emlegetett művek közé tartozik. A *körülmetélés* akkoriban jelent meg, amikor a kritikát lenyűgözte az önreferenciális szövegalkítás, az *Elutazás és hazatérés* akkor, amikor már újra leírtak olyan kifejezéseket, mint a „téma” – talán ezért is lett kedvezőbb az utóbbi mű fogadtatása. **Eörsinek** nemcsak publicisztikáit olvashatjuk az *ÉS*-ben, hanem néha verseit is (amíg Gombrowicz-könyvét írta, a *Holmi* fontos szerzőjévé is vált), Dalos ritkán jelenik meg folyóiratokban, Konrád az utóbbi években leginkább a *Jelenkorhoz* áll közel. Érdekes és talán ide tartozó az is, hogy bár a régi *Mozgó Világ* legendás folyóirat volt, az 1989 után alapított folyóiratok nem követték a *Mozgó* vegyes folyóiratmodelljét: sokkal irodalmibbak kívántak lenni. Amikor 1988 őszén elmentem egy akkori fontos emberhez pénzt szerezni a *Nappali ház* első számára, azt mondtam neki, olyan lapot fogunk csinálni, mint amilyen a *Mozgó* volt. A *Nappali ház* azonban egyáltalán nem hasonlított, már a tervezéskor sem, a *Mozgó*ra. Talán csak az első, hetilap *Magyar Napló* és a 2000 mutatott olyan vonásokat, amelyek a *Mozgó*ra emlékeztethették akkori olvasóikat, például a politika iránti érdeklődéssel, s ez minden bizonnyal összefüggött azzal is, hogy e két lap szerkesztői közül néhányan egykor a régi *Mozgó*nak is szerkesztői voltak.

13. Az *Alföld* a 80-as évek közepén még az ún. népi irodalom jellegzetes folyóirata volt (hasonlóan a *Tiszatájhoz* és a *Forráshoz*, ellentétben a *Jelenkorral* és az *Életünkkel*, amelynek a 80-as évek szintén jó időszaka volt). Ha egymás mellé helyezzük a lap egy 1985-ös és egy 1995-ös számát, akkor a folyóirat címén kívül kevés állandóságot találunk. A „menetközbeni kerékcseré” kifejezés a folyóirat irodalmi kapcsolatrendszerének és kanonizációs törekvéseinek nagy fokú megváltozását jelentette. Még pontosabb, ha azt mondom, hogy az egyik kánonból a másikba lépett át az *Alföld*, bár néhány vonása folytonos maradt, például a határon túli magyar irodalmak, különösen az erdélyi irodalom iránti érdeklődés. Ám azt a funkciót, amit a 80-as években az említett három népi folyóirat betöltött, 1989 után jelentős részben átvette a *Hitel*, s részben a *Kortárs*. Nemcsak az *Alföld*, hanem – néhány éves

késéssel – a *Tiszatáj* is átalakult, noha kisebb mértékben: csak egy vagy két kerekét cserélték ki. Mielőtt azonban erre kitérnék, magyarázatot szeretnék adni egyik imént használt kifejezésemre: az egyik kánonból a másikba való átlépésre.

14. A *Hitel* vagy a *Kortárs* mai olvasói a kortárs irodalom másfajta kánonával találkoznak, mint a *Holmi* vagy a *Jelenkor* olvasói. A *Hitel* kánona elsősorban költőket jelent, Csoórit, Tornait, Nagy Gáspárt, Ághot, Marsallt, Vasadit stb., csak másodsorban prózaírókat, Sütőt, Lázár Ervint, Kolozsvári Pappot. E folyóiratok többet foglalkoznak az irodalmi közelmúlt számukra fontos hagyományaival, elsősorban Illyés Gyula és Németh László életművével, mint az utóbb említett lapok, ám irodalomtörténeti emlékezetük éppúgy nem látszik hosszabbnak hetven-nyolcvan évnél, mint ahogy a többi folyóiratunké sem. A *Hitel* gyakran foglalkozik olyan közelmúltbeli életművekkel is, amelyek valószínűleg meglehetősen ismeretlenek mondjuk a 2000 vagy a *Lettre* olvasói számára – például Ratkó József vagy Páskándi Géza életművével. Míg a *Hitel* vagy a *Kortárs* értekező szerzői gyakran számot vetnek a két, párhuzamosan létező kánon kérdésével, addig, tudtommal, a *Holmi* vagy a *Jelenkor* értekezőit ez a kérdés nem nagyon vagy talán egyáltalán nem foglalkoztatja. Görömbei András a *Hitel* egyik 2003-as számában Pécsi Györgyi Kányádi-monográfiájáról szóló bírálatát úgy kezdte, hogy a magyar irodalom kánona az 1960-as, 1970-es években erős, világos és egyértelmű volt. Ma viszont sok kánon él egymás mellett – a változás kb. huszonöt éve következett be (ezek szerint 1978 táján). „Így történhet meg az – írja Görömbei – hogy az egyik kánonban például Kányádi Sándornak a neve sem szerepel, a másikon pedig az első vagy legalábbis az első helyek egyike illeti meg őt a mai magyar költészetben.”

15. Ács Margit a két kánon kérdéseiről beszélve polemikus előadásaiban általában népi irodalomnak nevezi azt a heterogén íróközösséget, amihez ő maga is tartozik, Papp Endre, a *Hitel* fiatal szerkesztője nemrégiben nemzeti paradigmának nevezte, s egyenesen a magyar irodalom kettészakadásáról írt, felidézve az 1920-as évek híres vitáját. A két kánonhoz két egymás mellett élő irodalmi rendszer tartozik, saját intézményekkel, saját kritikai mezővel, s minden bizonnyal saját olvasótáborral. A könyvkiadók közül Magvető, a Jelenkor, a Palatinus, a Noran például az egyik rendszerhez tartozik, az Antológia, a Felsőmagyarország, a Kortárs, a Püski a másikhoz. A két rendszer egybeér, érintkezik, hatást gyakorol egymásra, ám résztvevői tisztában vannak belső határaival. A népi irodalom vagy a nemzeti paradigma számomra legbefolyásosabbnak tűnő kritikussai, Ács Margit, Alexa Károly, Görömbei András, Márkus Béla vagy a fiatalabbak közül Elek Tibor, Nagy Gábor, gyakran írnak a másik rendszer keretei között mozgó írókról, gyakran elismerően. A másik rendszer befolyásos kritikussai ennél sokkal kisebb figyelmet szentelnek a *Hitel* vagy a *Kortárs* kanonikus íróinak. Pillantsanak bele pl. Margócsy István legutóbbi kritikagyűjteményébe: a másik rendszernek nyoma is alig van benne. Vannak kivételek, például Szilágyi István legutóbbi regényét mindkét rendszerben elismeréssel fogadták, ám ezek mégis kivételek maradnak.

16. A magyar irodalom kettészakadásának felidézése nem is a jelenbeli helyzet, hanem a jövőbeli esélyek miatt baljós. Az a konzervatívna vagy akadémiaiinak nevezett irodalom, amely az 1920-as évek második felében a nyugatos, modernista irodalommal szemben a vitafél volt, mindenestül elsüllyedt. Amint felszámolódott az intézményrendszere (és azok a társadalmi osztályok vagy rétegek is, amelyek a fogyasztói voltak), elvesztette minden esélyét arra, hogy a számításba vegyék a magyar irodalmi kánon alakításakor. Mivel azzal a hatalmas szöveghalmazzal, amit az akadémiai irodalom létrehozott, egyáltalán nem foglalkozik a mai 20. százados irodalomtörténet-írás sem – holott e szöveghalmaz elsüllyedése az egyik legérdekesebb irodalomtörténeti jelenség a magyar irodalomban –, még szakmabeliek sem tudják megmondani, hogy mondjuk *A régi ház* vagy a *Magdolna* jó regények-e vagy sem, s vannak-e olyan elfedett irodalmi lehetőségek e szövegtárház egyes darabjaiban, amelyeket kár elfelejtenie a mai irodalom termelőinek és fogyasztóinak, vagy pedig nincsenek. A kettészakadás-vita felidézése tehát azt a lehetőséget vetíti előre, hogy az egyik mai

rendszerhez tartozó irodalom hosszabb távon akár teljes egészében ki is eshet az irodalmi emlékezetből.

17. Nemrégiben György Péter egy, *A Hétben* megjelent írásában (*Az otthon és az otthontalanság*) azt állította, hogy „mindazok a művek, amelyek az elmúlt évtizedekben keletkeztek, s igyekeztek eleget tenni a nemzeti kultúra fenntartások nélküli továbbmesélhetőségét feltételező szemléletnek: lássuk be, esztétikai értelemben jóvátehetetlenek.” Az ilyen művekkel szemben György a „poszt nacionalista magyar irodalom” esztétikai teljesítményeire hivatkozik cikkében (Tolnai, Végel, Esterházy, Parti Nagy, KAF és mások műveire), amelyek kívülről tekintenek a nemzeti hagyományra. „Minden bizonnyal úgy lépünk be a globális média tér szédítő világába, hogy az otthonosság evidens élményét ígérő nemzeti művészetre múzeumi hagyományként kell visszapillantánunk.” – írja. Mivel e kérdésekről semmiféle irodalmi vita nem folyik abban a rendszerben, aminek György is a szereplője, nehéz volna megmondani, egyetértene-e vele a rendszer többi szereplője vagy sem. Ám könnyen lehet az is, hogy azért nem folyik ilyen vita, mert e rendszer szereplői hallgatólagosan vagy akár öntudatlanul evidensnek tekintik a választ e kérdésre.

18. A *Kortárs* lírai kánonja nem sokban tér el a *Hítelétől*, az elbeszélőprózai már inkább. Feltűnő, hogy az utóbbinak a kitüntetett szerzői határon túliak (például Csiki László, Bogdán László vagy Gion Nándor), főként erdélyiek, akik közül többen már évek óta Budapesten élnek-éltek. Olyan szerzők, akikkel a másik rendszer folyóirataiban is lehet/lehetett találkozni. A határon túli irodalom magyarországi hivatásos befogadása döntően a népi irodalom/nemzeti paradigma rendszerén belül, annak kritikai mezejében ment, megy végbe. A másik rendszer (hagyományosan) kevesebb érdeklődéssel fordul a határon túli magyar irodalmak felé, bár néhány író – például Bodor a *Holminál*, Tolnai a *Jelenkornál*, a *Műhelynél* – a vezető szerzők közé tartozik. A ma negyvenes éveik környékén járó generáció némely tagja, például Kovács András Ferenc, Láng Zsolt vagy Visky András művei már eleve ebbe a rendszerbe kerültek be, még a 80-as években, főként velük egyidős szerkesztőknek köszönhetően. Ugyanez a náluk fiatalabbakra is igaz, például Lovétei László vagy Orbán János Dénesre. A most harminc év körüli felvidéki és vajdasági kritikusok is, amennyire meg tudom ítélni, szintén ehhez a kánonhoz szocializálódtak hozzá. Ám a 40 évesnél idősebb határon túli szerzők életművének 1989 utáni befogadása és értékelése nem volt anomáliáktól mentes és még megírandó (irodalom)történet. Egyikük új kötetéről az *Élet és Irodalom* kritikusa így kezdte a bírálatát 2004 júniusában: „Ferdinandy [György] 1935-ben született, 1956-ban emigrált Franciaországba, ott kezdett publikálni...” – mintha nem sokadik kötete lenne a mostani, nem jelent volna meg róla kismonográfia s nem volnának benne az adatai minden lexikonban.

19. A *Tiszatáj* 1997-ben volt ötven éves, s az évfordulóra kiadott vaskos szám szerzői névsora nagyjából azt a kánont tükrözte, amivel ma a *Kortársban* találkozhatunk. Egy-két évvel később viszont néha úgy kezdődött a lap, mint a *Kortárs*, néha meg úgy, mint a *Jelenkor*. A változás nyilvánvalóan összefüggött a főszerkesztőváltással, ám még inkább a népi irodalom intézményrendszerének már említett átrendeződésével, ami talán arra készítette a *Tiszatáj* szerkesztőit, hogy új területek felé nyissanak. A folyóirat versrovatának feltűnő vonása az utóbbi években, milyen rendszeresen és kiemelten közlik a kortárs költészet három nagy besorolhatatlan alakjának, Faludy Györgynek, Juhász Ferencnek és Tandori Dezsőnek a költeményeit. A két előbbi költővel más lapokban nem vagy csak ritkán találkozhat az olvasó. Tandori nemrégiben a *Forrásban* egy alkalmi írásában panaszolta el, hogy az ő művei mennyire kimaradtak a kortárs kánonból – ennek inkább az ellenkezője igaz. Réz Pál egy interjúban egyenesen azt mondta, hogy „Tandori valóban átrendezte a kánont... [O]lyan rettenetesen nagy hatással volt a mai magyar költészetre és főleg a kritikára, hogy a korábbi jelentős költőket, a *Nyugat* második és harmadik nemzedékének jelentős költőit egyszerűen

elsöpörte.” E kijelentés persze csak a *Holmi–Jelenkor–2000*-féle kánonra igaz.

20. A vidéki városok folyóiratai számára nagyon fontos kérdés, vannak-e jelentős helyi szépirók, illetve kritikus szerzőgárdájuk. A *Jelenkornak* nyilvánvalóan nagyon sokat jelentett Csorba Győző egykori évtizedes vagy Bertók László mostani jelenléte, az *Alföldnek* egy időben sokat Tar Sándor stb. A *Tiszatáj*nak, amennyire meg tudom ítélni, nem volt harmonikus a viszonya Baka Istvánval (aki csak nagyon későn, halála előtt lett a folyóirat fontos szerzője), s hosszú ideig semmilyen kapcsolata nem volt a *Pompeji* helyi íróival. Az *Alföld*, illetve a *Tiszatáj* belső átrendeződésének ütemét elég jól kifejezi, hogy a debreceni lap 1993-ban élen közölte Borbély Szilárd *Hosszú nap el* című nagy költeményét, a *Tiszatáj* viszont csak 1997-ben közölte először élen Darvasit, akinek azonban legfontosabb publikációi nem itt jelentek meg (s nem is saját lapjában, a *Pompejiben*), hanem a *Jelenkorban*. 1997-től már a kritika is jelentősen különbözött a Kortársétól: beszivárogtak az ifjú Kulcsár Szabó-tanítványok; s a következő években a lap értekező karakterét nagyban befolyásolta Fried István és Sándor Iván munkássága, Bombitz Attila emlékeztető osztrák számai. 1997-ben fontosnak tűnt, utóbb azonban nem bizonyult annak, hogy ekkor publikált először a *Tiszatájban* Szilasi László, a már megszűnőfélben lévő *Pompeji* legfontosabb értekező-szerkesztője is – ha jól látom, a *Pompeji* megszűnése után a *Tiszatáj* nem mozdult el az általa szabadon hagyott terület felé.

20. A két egymás melletti rendszer és kánon léte némely folyóirat számára lehetővé teszi, hogy köztes-semleges helyzetet foglaljon el: ilyen például a *Forrás*. Ez a közteesség nem teszi kevertté vagy jellegtelenné a lapot: a *Forrásnak* hosszú ideje világosak és állandóak a preferenciái és törekvései. Már jó ideje KAF a legtöbbet közölt költője, aki ugyan nagyon sok és sokféle lapban publikál, ám sehol sem ilyen hangsúlyos a jelenléte; s nagyon gyakran közlik Lászlóffy Aladár és Tandori verseit is. Az utóbbi évek legtöbbet publikált prózaírója itt Gion Nándor volt, legfontosabb értekezői pedig Fried István, Lengyel András és Sándor Iván. A *Forrás* számára, mint látható e nevekből is, fontosak a határon túli magyar irodalmakba, illetve a Szegedre vezető szálak. Mivel a főszerkesztő jeles Németh László-kutató, érthető módon a lap sokszor foglalkozik életművének értelmezésével, amint a Bibó- vagy a József Attila-életmű értelmezésével is (ez utóbbiról lásd 2003/12-es számukat). A folyóirat köztes helyzetét példázhatja a magyar irodalmi hagyományokhoz való nyitott viszonya is: Szentkuthy regényeiről éppúgy nagy terjedelemben emlékezett meg, mint a népi irodalom egykori teljesítményeiről. A *Forrásnak* van egy általa magyarrá tett kortárs külföldi írója: Ryszard Kapuscinski. Szinte minden évben közöl folytatásokban egy Kapuscinski-könyvet a folyóirat (összhangban hagyományos, tényirodalom iránti érdeklődésével): ilyen szoros kapcsolat külföldi író és magyar lap között nincs több jelenleg.

21. 1989-ben Ilia Mihály vendégszerkesztőként összeállított egy *Jelenkor*-számot, amit – bár végső formájához bizonyára némi esetlegesség is hozzájárult, s egy szám természetesen nem olyan, mint egy évfolyam – mégis, „a magyar irodalom titkos főszerkesztője” üzenetének tekinthetünk. „E *Jelenkor*-számban ízlés és gondolkodás ellentett változataival találkozhat az olvasó...” – írta utószavában. S valóban, nemcsak arra ügyelt gondosan, hogy legyenek a számban határon túli szerzők, hanem arra is, hogy ők az illető irodalmak újító szellemű szerzői legyenek (Grendel, Határ, Méliusz, Sziveri). Szegedi szerkesztőként reprezentálni kívánta a Szegedhez kötődő egymást követő irodalmi nemzedékeket (melyek tagjait tanítványaiként tarthatta számon) Lengyel Andrástól Szijj Ferencig. A szám gerincét olyan költők és kritikusok adták, akiket a népi irodalom rendszeréhez soroltunk akkor is, ma is (Csoóri, Görömbei stb.), ám tanulmányt közölt a *Szép Szóról* is. A szám már idézett utószava pedig azt is hangsúlyozta, hogy a magyar irodalom mindig gazdagabb, mint amilyen egy-egy szerkesztő ízlése lehet, a lapoknak érdemes tehát ezt a gazdagságot megjelenítenie. Ma úgy tűnik, 1989 után a folyóiratok többsége más utat választott, mint amilyet Ilia javasolt – az ő akkori eszményéhez a fentebb tárgyaltak közül nyilvánvalóan a *Forrás* áll a legközelebb.

Ezt az áttekintést lehetne tovább folytatni, egyes pontjait, sőt néha egy-egy félmondatát is, ki lehetne fejteni jóval nagyobb terjedelemben is, ám ahhoz, hogy az írásom kezdetén felidézett közhely helyére egy másikat javasoljak, talán ennyi is elég volt. Eszerint bár sok irodalmi folyóirat van, annak a számára, aki viszonylag rendszeres olvasójuk, sem nehezen megkülönböztethetőnek, sem ugyanolyan súlyúnak nem tűnnek – ellenkezőleg, sokféle funkciót látnak el, többé-kevésbé átlátható kulturális mintázatok szerint szerveződnek, felismerhető hagyományokra támaszkodnak és a kortárs irodalom eltérő kánonait kínálják olvasóiknak. Nem az volt a célom, hogy semleges, külsődleges leírást adjak a folyóiratok mezejéről – nem kívántam eltitkolni, hogy én magam is (bizonyára elfogult) szereplője, alakítója voltam, vagyok e mezőnek. Inkább lehetővé szerettem volna tenni írásommal, hogy kritikai beszéd alakuljon ki a folyóiratokról, s ennek legkézenfekvőbb módja egy kritikai írás megfogalmazása, éppen róluk.

Takáts József